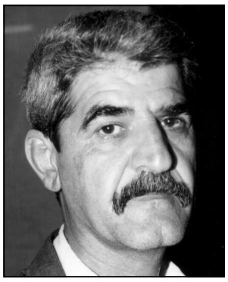

حەکیم مەلا ساڵح

سەمای پەیڤە وەنەوشەییەکان
لە دیوانی خەون وا خۆی گێڕایەوە دا

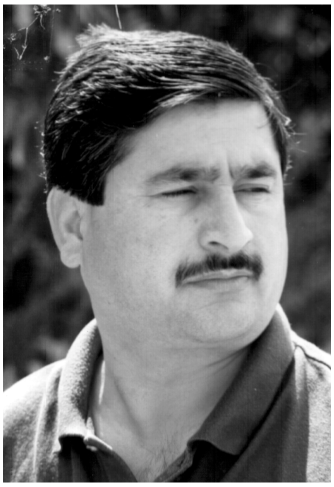

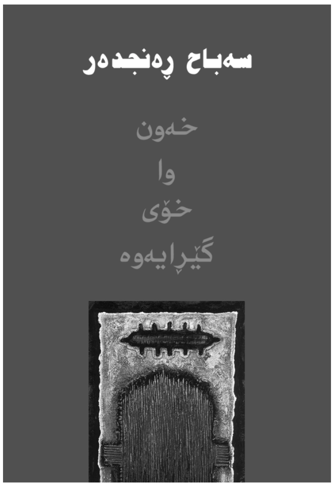

ساڵانێکە بە تاسە و تامەزرۆییەوە شیعر لە دوای شیعری "**سەباح ڕەنجدەر**" دەخوێنمەوە و چەپک چەپک نێرگسی شیعر لە ئینجانەی ناخمدا دادەنێت، ئێستاش ماوەیەکە سەرگەرمی خوێندنەوەی دیوانی «**خەون وا خۆی گێڕایەوە**»ی ئەم شاعیرەم و لە ئاکامدا هاتمە سەر ئەوەی کە سەرەنج و تێبینی خۆمی لەبارەوە بنووسم، ئەگەرچی زۆر

سەرقاڵی کاروباری ترم، بەڵام شیعرەکان هەموو کاریگەرییان لە دەست سەندم، چونکە خوێندنەوە هەڵدەگرن و پێویستی بەوە هەیە کە لەسەریان بوەستی و بە وردی و خۆتەرخانکردنەوە بیانخوێنیتەوە، ئەمەش لەبەرئەوەی کە ئەم شاعیرەمان.

یەکەم: لە ناو ئەو دنیا قەرەباڵغەی شیعری کوردیدا سەبک و ستایلی خۆی هەیە و بە دەنگێکی جیاوازەوە لە مینبەری شیعرەوە دەپەیڤێ.

دووەم: شیعرەکان لە خانەی "سهل ممتنع" دەرچوون و شیعری قووڵ و ڕەمزاوین.

سێیەم: هەروەکو شاعیر خۆی لە لاپەڕە «١٦»ی مانیفێستەکەیدا دیاری کردووە و دەڵێ: «جۆرێک پەرتی و بایەخنەدان بە یەکێتیی بابەتم وەک ڕەگەزی کتوپڕی پەیرەو کردووە، ئەم هونەرەش لە شیعری کلاسیکی کوردییەوە فێر بووم، لە شیعری کلاسیکی یەکێتیی بابەت نییە، بەڵکو یەکێتیی دێر هەیە، من ئەم یەکێتیی دێرەم گۆڕیوە بۆ یەکێتیی وێنە».

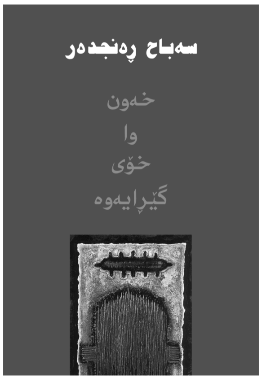

واتە لە ڕواڵەتدا وێنەی لێک پچڕاو "صور تنازع" ڕست دەکات، بەڵام لە ناوەڕۆکدا مەبەستێک بەیەکەوە گرێیان دەدات.

چوارەم: شیعرەکان بە قوفڵی هێما و ئاماژە داخراون و کلیلی تایبەتی خۆیان دەوێت بۆ دەرگە لە سەر واڵا کردنیان، ئەمەش مەرجی شیعری تۆکمە و قووڵە.

پێنجەم: ئەم شاعیرەشمان لە شاعیرە سرکەکانە و هەروا بە ئاسانی شیعر نادات بە دەستەوە، بەڵکو پێویستە هونەری کەویکردنی شارەزا بیت.

***

دیوانی «خەون وا خۆی گێڕایەوە» لە چوار شیعری «سرووش»، «بلیمەت»، «پێغەمبەر»، «زێوان» پێک هاتووە، کە بەرهەمی ساڵانی ١٩٨٤ تا ٢٠٠٤. شیعرەکان لە شێوەی قەسیدەی درێژدا نووسراون و هەر شیعرەیان بۆ خۆی نامیلکەیەکە. ئەوەی زۆر شایانی باس بێت ئەوەیە کە هەموویان یەک دەنگی و یەک نەفەسییان پێوە دیارە. واتە دەست داگرتن لەسەر وشە و تەرکیب و ڕستە، هەروەها مۆسیقای دەروونی لە هەر چواریاندا چوونیەکە، ئەمەش لەو هەنگاوانەیەتی کە بە ڕەنگی جیاواز تەماشا بکرێت، مەبەست ئەوەیە زۆر شاعیری ترمان هەیە کە جیاوازی دەنگ و مۆسیقا لە شیعرێکیەوە بۆ شیعرێکی تر جیاوازە، هەرچەندە جیاوازیی ئەم دەنگ و مۆسیقایە نابێتە خەوش بۆ شیعر، بەمەرجێ

شیعرەکە بە پێوانەی شیعر شیعر بێت، بەڵام من بۆ خۆم کە دەمێکە بە دواداچوونم لەبارەی شیعری کۆن و نوێی کوردییەوە هەیە، ئەوەم بەلاوە پەسەندە کە شاعیر هەوڵ بدات یەکڕەنگ بێت، چونکە ئەم یەک ڕەنگییە ناسنامەی تایبەت بۆ شاعیر دروست دەکات، یەکڕەنگی مەبەستم لە شێوازی دەربڕینی شیعرە نەک بابەت و ناوەڕۆک. بۆ نموونە "**نالی**" لە رووی ناوەڕۆکە وە شیعری بۆ "شروست، فەلسەفە، ئەڤین، داشۆرین، دین" هەیە، بەڵام لە هەر هەموویاندا شێوازی دەربڕین هەر یەکێکە و دەکرێ لە کوردیدا پێی بڵێین شیعری نالیانە. "مەلای جزیری"، "**مەولەوی**" ، " **مەحوی**"ش بەهەمان شێوەن. واتە دەستیان بۆ چەند بابەت بردووە، بەڵام شکڵ و شێوازی دەربڕین یەکێکن.

***

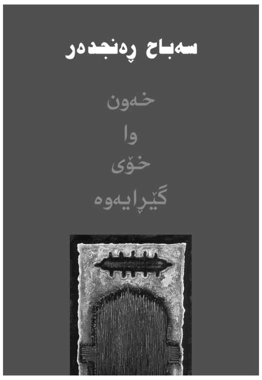

«خەون وا خۆی گێڕایەوە» زۆری بەخۆوە ماندوو کردم، کە بەم چەشنە شاعیر خوێنەر لەسەر خۆت دەگێرسێنیتەوە، بەڕاستی کاتم بە دەستەوە کەمە تابتوانم خوێندنەوەیەکی ورد بۆ شیعرەکان بکەم، لە ئایندەدا خوا یار بێت کاتی زیاتر دادەنێم بۆ ئەزموونەکەی "**سەباح ڕەنجدەر**" بۆیە ئێستا لێرەدا هەوڵ دەدەم وەک دانانی بەردی بناغەیەک ئاورێکی لێ بدەمەوە تا دەروازە و رۆشناییەک بێت بۆ خوێندنەوەیەکی فراوانتر و بەربڵاو.

شاعیر و سوریالییەت

سوریالییەکان قوتابخانەیەکی ناسراوی نێوەندی ئەدەبین و کاری گەورەیان ئەوە بوو کە لە زمانی باو لابدەن و بە شێوەی هونەر مەعقولییەت بدەن بە شتی نامەعقول.

شاعیری ئەم باسەشمان لەم شیعرانەیدا ئەو قوتابخانەیەی لە بیر نەکردووە و کۆمەڵێ تەرکیبات و رستەی هێناوە کە تەنیا شاعیر دەتوانێ بەکاریان بهێنێ، ئەمەش بە پێوانەی عەرەب واتەنی: «مایجوز للشاعر مالایجوز لغیرە»، لە مبارەوە با چاوێک بەم تەرکیب و رستانەدا بخشێنن کە سەر بە قوتابخانەی ناوبراون.

گوێی جۆگە. ل ٧٦. مراوی ناو جۆگەی شەوی روون. ل ٨٤، خواوەندی هێلکە رۆمانسی ودیدارشادە .ل ٩٤. ئاسمانی رووخۆش بە خۆرەتاو. ل٩٥. رەورەوە قاقای لێ دا . ل ٩٧. کیژی روومەت نانی گەرم. ل ١١٥. کوڵانی خۆزگە . ل ١٢٨ دەم و چاوی رێگە. ل ١٤٩.

ناوچەوانی کۆڵان .ل ١٣١. پەراسووی زەوی. ل ١٤٣. دەموچاوی عەرد. ل١٤٥.

ئەمانە چەند نموونەیەک بوون کە هەڵمان بژاردن و دیارە لە کۆی شیعرەکاندا وێنەی دەگمەنتر هەیە، ئێمە لێرەدا هەر ئەوەندەمان هەڵبژارد بۆ نموونەی ئەوەی کە شاعیر زۆر هونەرمەندانە بووەتە قوتابییەکی وریای ناو ئەو قوتابخانەیە و توانیویەتی نەخشی جێ پەنجەی خۆی دیاری بکات، هەموو ئەوەش دەزانین کە لاساییکردنەوە بۆ خۆی هونەرێکە، بەڵام بە مەرجێ ئەوەی دوور بێت لە خواستنی کوتومت، مەبەست ئەوەیە وەک ئەو کارە هونەرییەی کە **«گۆران»** لە نوێکردنەوەی شیعری کوردید بەرپاکرد، کە کارێکی ئێجگار گەورە بوو، وەها بێت، ئیتر بەم شێوە ناودەنرێ هونەر.

ئەڵبەتە لێرەشدا بە پێوەسیتی دەزانم کە ئەم لادانە لە زمانی باو و مەعقولکردنی نامەعقول کە بووەتە ناسنامەی سوریالییەکان کە بڵێم پتر لە سەدەیەک **«مەولەوی»** بەر لەوان ئەم کارەی کردووە. بەڵام چونکە ئەدەبی کوردی لە گۆشەی چەپەکی کوردستاندا گیرخواردوو بووە، ئەوە ئەم هونەرەی نەبووەتە هونەرێکی جیهانی، وەک ئەوەی کە هی سوریالییەکان لە جیهاندا دەنگی دایەوە.

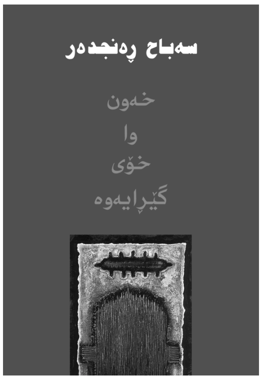

بۆ نموونە «مەولەوی» دەڵێ:

١- نیشتەی گۆشەی تارمزگی تەنیایی

دانیشتووی گۆشەی تاریکی مزگەوتی تەنیایی.

٢- نەسیم پەنجەی پات ئەرسەردی کێشان

بای نەسیم ئەگەر پەنجەی پێت سەرمای بوو .

لەم دوو نموونەیەدا «مزگەوتی تەنیایی» و «پەنجەی پێی نەسیم» بە تەواوی سوریالین و ئەگەر چاوێک بە دیوانەکەی **«مەولەوی»**دا بخشێنین ئەوە نموونەگەلی پتر هەیە، بەڵام با هەر ئەو دوو نموونەیە بەس بن بۆ سەلماندنی قسەکەمان.

لێرەوە داوا لە شاعیر، واتە «سەباح رەنجدەر» دەکەم کە بە وردی دابنیشێ و **«مەولەوی»** بخوێنێتەوە، لەگەڵ ئەمەشدا داوای لێ دەکەم ئەو دوا بەرهەمی من بخوێنێتەوە بە ناوی **«مەولەوی و تەقینەوەی زمان»** چونکە ئەم **«شاعیرە»**یش زمانێکی تەقیوەی هەیە، هەروەکو لەمەودوا نموونەی لەسەر دێنینەوە.

شاعیر زمانی پڕاو

هەر شاعیرێ توانبێتی پەیی تەواو بە وردەکارییەکانی هونەری شیعر بەرێت، ئەوە بەپێی بەرنامــەی خـۆی هـەوڵ دەدات کـە وەرشـەی زمـانـی خـۆی هـەبێت، واتە وشـەی تایبـەت بە قـامووسی شـیـعری خـۆی، کە ئەمـەش یەکێک دەبێت لەو هەنگاوانەی کە ئـەم شـاعـیرە لە دەنگی شــاعــیرانی تر جـیـا دەکـاتەوە، بۆ نموونە لێـرەدا دەچینە ســەر وەرشـەی زمـانی **«مەحوی»** کە کۆمەڵێکی زۆر وشـە و دەستەواژەی لە شیعرەکانیدا بەکار هێناوە کە تایبەتن بە زمـانـی خـۆی و لای شـاعـیـرانی تر نـین، هەندێکیش لەوانە وەکـو « زرپـنگ، گـیـای زوو پێگەشـتـوو، ڕۆیاندن = ڕۆیشـتن، ئاقـار= سنوور، ریتن = ڕشتن. داوایی – بێ ئوسـوڵی. قرم = مرخ. لرف = شاڵاو. ئیکە= ئیتر. ڕەنجە = ئازار چەشتوو. بزووت = سووتەمەنی... هتد.

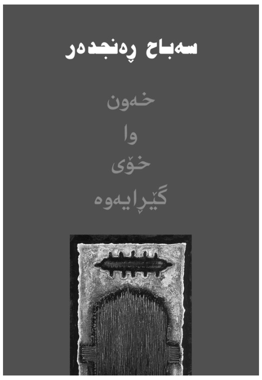

ئەمــانـە و نموونـەی تریش کــە لـە دیوانەکــەیدا هەیـە وایان کردووە دنـیـایەکی شیعری تایبـەتیان بۆ شاعـیر دروست کردووە و نیشـانەی زاڵبوونە بەسەر وشە و دەستەواژەدا.

لەم بارەوە شـاعـیـری دیوانی (خـەون وا خـۆی گـێـڕایەوە)ش هـەندێ وشـەی تایبەت بە خۆی بۆ تۆمارکردووین، کە من بۆ خۆم لای شـاعـیـرە نوێخـوازەکـانی تر نەمـدیون و نەوباوەی خـەیاڵی خـۆیین. ئەوانـەش وەکـو: « ژیانـنووس. ل٤٥. گـیـانـنـاس.ل ٨٤. چاپەست.ل٩٨. پەیمانپـتـەو.ل ١٠٧. واڕسـک.ل ١١٠. ڕمـپـە.ل ١٢٦ لێـهـەڵبـووم.ل ١٢٦. گـۆڵـم.ل ١٢٧. نواوە.ل ١٣١. لایدی.ل ١٣٢: نـهـێنیـبـین.ل ١٣٣. ڕێڕێ.ل ١٣٥. پرشنگرێژ.ل ١٣٨. کـەواندووە.ل ١٤٢. پـارێزاو.ل ١٤٣»

ئەمانە و هـەندێ وشـەی تر، هـەروەها شاعیر بە پاشگری "وان" لەسـەر شێوەی «مەلەوان، پاڵەوان» ئەم وشـانەی ڕسـکاندووە «سـرووشـەوان. ل٣٩. کـتـێبـەوان. ل ٤٩. بەهەشـتـەوان.ل ٦٤. ئاقیقـەوان.ل ١١٦. هـەتاوەوان. ل ١٢١» لەگەڵ ئەمـانەشدا زۆر جـار بۆ ئەوەی وشـەکـان بەرگی هونەری بەرزتر بپۆشـن، هـەروا بەسادە و ساکاری نەیداونـەتە دەست خوێنەر، بەڵکو وشـەی تری بۆ خـواسـتـوون و تەرکـیـبی کردوون، کـە ئەم تەرکـیـباتانەشن زادەی خـەیاڵی شـاعـیرانەی خـۆیین و پێم وانییـە لە شـاعـیری تری وەرگرتبن. ئەوانەش وەکـو (بازی باڵ بۆنخـۆش. ل٤١. ئاگری نەجـیـبزادە. ل ٥١. سـپـێـدەی تەمـەنی ڕسـتـە. ل٥٢ نوێژی درۆ بەزاندن. ل ٥٤، لووتکەی باران خـواردوو. ل ٦٠، بەلەمی هـەڵخەڵەتاندن. ل٦٣. کـانی وەفا.ل

٦٣ بوومەلەرزەی مەست بەخراپەکاری. ل ٦٩. بەروبوومی زێدەڕۆیی. ل ٦٩، روخسار زیرەک. ل٧٠، ئەشکەوتی خەواڵوو.ل ٧١. ئینجانەی سێبووری.ل ٧٣. جۆگەی شەوی روون. ل٨٤. هەوری وجاغڕوون.ل ٨٩ خرۆشی بۆیەکراو. ل ٩٣. درەختی رووناکبەخش. ل ٩٤. خواوەندی هێلکە رۆمانسی. ل ٩٤. ئاسمانی رووخۆش بەخۆرەتاو. ل ٩٥. مێرگی سەمازان. ل ٩٧. ختووکەی زەمینی جوانی. ل ٩٩. » ئەمانە و گەلێکی تر کە لە دیوانە شیعرەکەدا هەن و خوێنەر دەتوانێ بەسەریان بکاتەوە.

لەگەڵ ئەمانەشدا هەر لەبارەی زمانەوە شاعیر هەندێ دەستەواژەی دروست کردووە کە ڕەونەقێکی شیعریی جوانیان هەیە و ئەمانەش هەموو لە داهێنانی خودی شاعیرن، وەکو «مانگی چاو گەورە.ل ٨٩ ، واتە مانگی تەواو گەش لە شەوی چواردەدا» ، «هەوری

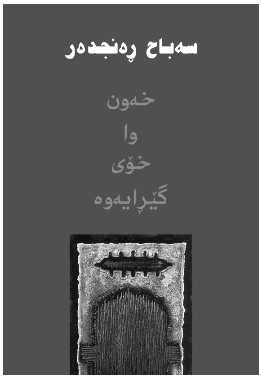

وجاغڕوون.ل ٨٩، واتە هەورێک کە بارانی لێ بکەوێتەوە، پێچەوانەی هەوری نەزۆک»، «مامزێکی گوانگرن. ل١٠٣، واتە ئاسکێک گوانی پڕ لە شیر بێت»، «تفەنگی زۆربلێ .ل١١٦، واتە تفەنگێک کە تەقە زۆر بکات»، «بارانی تەوەزەل.ل٧٢، واتە بارانێک کە بەخوڕ نەبارێت»، «بای گەورە کراو.ل ١١٦، واتە رەشەبا، پێچەوانەی شنە و نەسیم»، «ئاوێنەیەکی سوور هەڵگەڕاو. ل١٢٠، واتە ئاوێنەیەک کە تەڵخ بووبێ و باش نەنوێنێ، پێچەوانەی ئاوێنەی بێگەرد»، «قیژەی یەکەمین کتێب. ل١٢٣، واتە پەیامی یەکەمین کتێب کە دانراوە.» «تریفەی لەرزیوی گۆماو.ل ١٢٧، گۆمێک کەشڵەقابێت و جیوەی خۆی لەدەست دابێت.

شاعیر و نیگار

"**شاعیر**" وەک هەر شاعیرێکی دەوڵەمەندی تر زۆر بایەخی بە وێنە و نیگار داوە و بەمەش دیوانەکەی میناکاری کردووە. نیگارەکانی ئەم شاعیرەمان نە ڕیالیزمین، نەرۆمانسین، بەڵکو نیگارێکن کە زیاتر لە پرۆگرامی سوریالییەکانەوە نزیکە، چونکە نیگارەکانی بە دیواری دیوانەکەوە دەبینیت، ئەو نیگارە ریالیزمی و رۆمانسیانەت بە خەیاڵدا نایەت کە «**شێرکۆ بێکەس**» کێشاونی، یان پێشتر بە قەڵەمی «**بێسارانی**» و «**مەولەوی**» و «**گۆران**» هاتوونەتە بەرهەم.

با ئێستا بچین بە دەم کۆمەڵێ وێنەی ناو ئەم دیوانەوە.

١- لەسەرەخۆ سووتانی دەنۆشی.ل ٣٩.
٢- بەفری بێ پەیمان قاچی خانووەکانمانی تەزاند. ل٦١.
٣- بوومەلەرزەی مەست بەخراپەکاری رووناکیی لێ لاداون. ل ٦٩.
٤- بارانی تەوەزلی تازەگەیشتوو درەنگ کەوتی . ل ٧٢.
٥- دەست دەخەینە ئیجانەی سێبووری
هەستی خۆی تەنیا
بۆ کاتی کورتی گەشەکردنی گوڵ دەدرکێنێ. ل٧٣.
٦- باران بەرگدوورێکی شارەزایە
ئاسمان بەزەوییەوە دەدوورێ. ل ٧٦.
٧- ئایا قەڵەڕەش
هێلانەی بەپووشی سپی هەڵدەهێنێ. ل٨٢.
٨- جوانی بکوژرێ کێ تابلۆی ماڵ و خەیاڵ دەکێشێ. ل٨٤.
٩- مۆسیقاژەن خرۆشی بۆیەکراوت لە دڵ ناگرم. ل٩٣.
١٠- تیترواسکم لە زەوی جیا کردەوە
چووە ناو ئاسمانی رووخۆش بەخۆرەتاو. ل٩٥.
١١- گوڵپەروەرێکی بە لەپەکوتێ دەرباز بوو لە باخچەی پاشا
خەزنەی گیان و هەنگوینی ژیان
بۆ سروودبێژان دەگەڕێنێتەوە. ل١٠٦.
١٢- خەتێکی راست و چەوت
بەسەر هەنییەی پربووەوەی
ئەو باوەڕ و رابەرانە دەکێشم
کە نەیانتوانی لە ناو دەنگێکی بچووک
داوا بکەن بمانبەخشە باوکی سەر زەوی. ل١٠٨.
١٣- دەفتەری تێبینییەکانی شێوەکارێک
رەنگە خانەدانەکانی هێنایە ناو خۆی
نووسی کەروێشک. ل١٠٩.

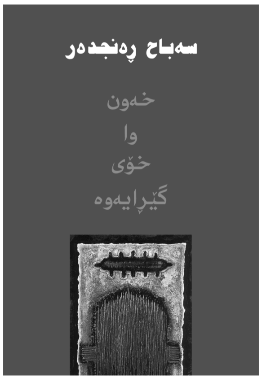

١٤- مەحاڵ گۆڕی کردە نقێمی ئەنگوستیلە. ل١٠٩.

١٥- شۆڕەبی سەرچاوەی باشەی لە ئاودا دۆزیوەتەوە. ل١١٠.

١٦- پایزی گوێڕایەڵی تاوانبار
بەشێک لە بەختەوەری بەهاری برد. ل١١٢.

١٧ یادگارییە کسپەدارەکانی نەوەی سرووشزادە
بە ئاسپایی لە دەزووی کۆلارە روونووس دەکەن. ل ١١٣.

١٨ - دارستانی گوێز و چنار
کرم و رەشەبای لەخۆ جیا کردەوە
عوودی لێ دەتراشین. ل ١١٢.

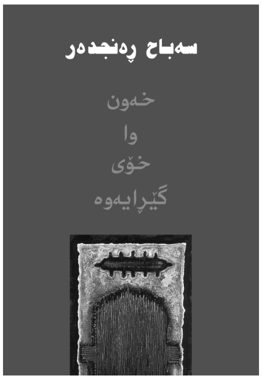

١٩- ژیان زێڕێکە رژاو
شەڕانگێزێک کۆی دەکاتەوە بۆ دروستکردنی گوللە. ل١١٥.

٢٠- هەتاوی پاراوم لە ماڵی
پڕ کەس و کاری تا دڵبخوازی فریا بینی. ل١١٧.

بێگومان وێنە و نیگاری تری لەم چەشنە لە دیوانەکەدا زۆرترن و لەم هەلەدا بوار نییە هەموویان بەسەر بکەینەوە، هەڵیان دەگرین بۆ ئەو کاتەی کە جارێکی تر دێمەوە سەر خوێندنەوەی ئەم ئەزموونە جوان و شیرینە.

شاعیر و هەڵەی لەدەست دەرچوو

هەروەکو لە سەرەتاوە گوتم شاعیر بەوریاییەوە دەست لەسەر وشە و تەرکیب و رستە دادەگرێت. دیارە شاعیری بەم چەشنەشیان هەڵەی بەسەردا تێ ناپەڕێت، یان زۆر دەگمەن هەڵەی زمانەوانی بەسەریدا تێ دەپەڕێت، بەڵام بەداخەوە **"رەنجدەر"** بەو هەموو وردەکارییەوە لە پێنج شوێندا دووچاری گرفتی زمانەوانی بووە، هەروەکو دەستیان دەخەینە سەر.

یەکەم: ماسی ئاو زادە. ل٤٧.

دیارە ماسی هەر لە نێو ئاودا دەژی و زاوزێ دەکات. ئەم دارشتنە لە بنەمای شیعری شاعیرەوە دوورە. پێم وایە بیگوتبا "ماسی رۆشنایی زادە" چاکتر بوو، چونکە ئاو رۆشنە و

لە هونەری شیعردا "ڕۆشنایی" جێگەی "ئاو" دەگرێتەوە و ئەو هونەرە شیعرییەش کە "ڕەنجدەر" لە شیعرەکانی تریدا جێبەجێی کردوون ئاراستە دەکرێت. بەڵام کە گوترا "ماسی ئاو زادە" ئەوە لە هونەر دوور دەکەوێتەوە.

دووەم: چارۆگەی بەلەم. ل ٦٣.

هەموو دەزانین کە چارۆگە پێوەندیی بە بەلەمەوە نییە، بەڵکو چارۆگە تایبەتە بە کەشتی نێو زەریاکان.

سێیەم: باخچەی پرتەقاڵ. ل٩١.

پرتەقاڵ چونکە درەختە ئەوە باخی هەیە نەک باخچە. باخچە تایبەتە بە گوڵ و چیمەن. ئەگەرچی لە زۆر باخچەی ماڵاندا پرتەقاڵیش دەڕوێنن، بەڵام بەوە ناگوترێ باخچەی پرتەقاڵ. باخ گەورە و فراوانە، باخچە گچکەیە. بەم پێیە ئەگەر باخچەی ماڵێکیش یەک دوو بن دار گوێزی تێدا بێت، ئەوە نابێتە باخچەی گوێز.

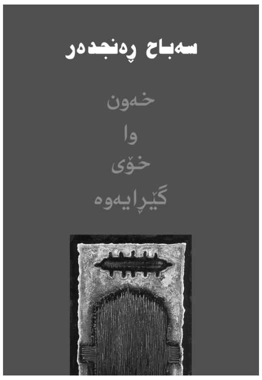

چوارەم: کەڵەکی لە دوورگە ڕاگرت

سەوڵەکانی کرد بە دارشەقە. ل ١٢٤.

دیارە سەوڵ تایبەتی بەلەمە، هەرچی کەڵەکە بە حەبل ڕادەکێشرێ.

پێنجەم: هەڵۆ چێژی بەرزبوونەوەی خۆدەرخستن بەرامبەر مەرگ

هێلکەکانی لە ناو دەستی گەرم کرد.ل ١٠٧

هەڵۆ دەستی نییە، بەڵکو باڵی هەیە. لەباتی دەستیش چنگاڵی هەیە. جا ئەگەر شاعیر بیگوتایە "هێلکەکانی لە بن باڵی گەرم کرد" ئەوە شیاو دەبوو. یان بگوترایە "هێلکەکانی لە ناو چنگاڵی گەرم کرد" هەروا دەبوو.

سەرچاوە

سەباح ڕەنجدەر، خەون وا خۆی گێڕایەوە "دیوانی شیعر"، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٤.